

УДК 159.956.2

Губенко Олександр Володимирович, старший науковий
співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

e-mail: alado2014@yandex.ru

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОСУВАННЯ У
СУСПІЛЬСТВІ ОСОБИСТОСТЕЙ – НОСІЇВ КРЕАТИВНОГО
ІНТЕЛЕКТУ**

Анотація

В статті аналізуються політико-психологічні та соціально-психологічні умови, в яких здійснюється розвиток та просування інтелектуально обдарованих особистостей у суспільстві, розглядаються позитивні та негативні фактори, які впливають на цей розвиток.

Проаналізовані деякі з численних обставин, які впливають на просування таланту в суспільстві чи гальмування цього процесу. Серед них досліджувались, зокрема, такі, як заздрість та механізм негативної селекції. Вони розглядаються як чинники, які стримують просування талантів. Серед них виділяються також політичний та економічний монополізм як фактори стримування суспільної та господарської креативності. Заздрість є комплексним, амбівалентним психологічним явищем. В ньому одночасно присутні суперечливі відчуття. З одного боку, в почутті заздрості наявне захоплення об'єктом заздрості, а з іншого - негативні переживання. Серед таких негативних переживань можна назвати відчуття неповноцінності, яке виникає у «звичайної» особистості при порівнянні з обдарованою людиною. Заздрість до таланту відіграє значну роль у формуванні такого механізму суспільної поведінки, як негативна селекція. Негативна селекція полягає у стримуванні соціального просування талановитих особистостей, яким заздять, і у сприянні просуванню в суспільстві людей із посередніми здібностями. Внаслідок негативної селекції інтелектуальний рівень панівних еліт знижується. Цей процес несприятливо впливає на розвиток суспільства, знижуючи рівень його креативності.

Політичний та економічний монополізм також є перешкодою для просування у суспільстві талановитих людей. В статті також зазначається, що сутністю творчого інтелекту є не пристосування людини до дійсності, а пристосування дійсності до людини, перетворення.

***Ключові слова:** обдарована особистість, творчість, каталітичні умови, фактори, просування таланту, суспільство, креативність, інтелектуальна обдарованість.*

Губенко Олександр Володимирович, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОДВИЖЕНИЕ В ОБЩЕСТВЕ ЛЮДЕЙ - НОСИТЕЛЕЙ КРЕАТИВНЫМ ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В статье анализируются политико-психологические и социально-психологические условия, которые способствуют развитию и продвижению интеллектуально одарённых личностей в обществе. Рассматриваются положительные и отрицательные факторы, которые влияют на это развитие. Проанализированы некоторые из обстоятельств, которые влияют на продвижение таланта в обществе или тормозят этот процесс. Среди них исследовались, в частности, такие, как зависть и механизм отрицательной селекции. Они рассматриваются как факторы, которые сдерживают продвижение талантов. Выделяются также политический и экономический монополизм, которые мешают общественной и хозяйственной креативности. Зависть является комплексным, амбивалентным психологическим явлением. В нем одновременно сосуществуют противоречивые эмоции. С одной стороны, в чувстве зависти присутствует восхищение объектом зависти, а с другой - негативные переживания. Среди таких негативных переживаний можно

назвать чувство неполноценности. Оно возникает у «обычной» личности при сравнении себя с одарённым человеком. Зависть к таланту играет значительную роль в формировании такого механизма общественного поведения, как отрицательная селекция. Отрицательная селекция проявляется в сдерживании социального продвижения талантливых личностей, которым завидуют, и в содействии продвижению в обществе людей с посредственными способностями. В результате этого процесса интеллектуальный уровень господствующих элит снижается. Это неблагоприятно влияет на развитие общества, снижая уровень его общей креативности. Политический и экономический монополизм также является препятствием для продвижения в обществе талантливых людей. В статье также отмечается, что сущностью творчества является не приспособление человека к действительности, а приспособление действительности к человеку.

Ключевые слова: *одарённая личность, творчество, каталитические условия, факторы, продвижение таланта, общество, креативность, интеллект.*

Gubenko Aleksandr Vladimirovich, senior researcher of the Institute of Psychology named by G.S. Kostiuk of NAPS of Ukraine.

SOCIO - PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROMOTION IN SOCIETY OF INDIVIDUALS - CARRIERS OF CREATIVE INTELLIGENCE

Summary

The article analyzes the political-psychological and socio-psychological conditions that contribute to the development and promotion of intellectually gifted individuals in society. Consider positive and negative factors that affect this development. Analyzed some of the circumstances that influence the promotion of talent in society or hinder this process. Among them are studied, in particular, such as envy and negative selection mechanism. They are considered as factors

that hinder the promotion of talent. Are also allocated as a political and economic monopoly, which prevent social and economic creativity. Envy is a complex, ambivalent psychological phenomenon. In it coexist conflicting emotions. On the one hand, there is present admiration for the object of envy and on the other - negative feelings. Among these negative experiences can be called a feeling of inferiority. It occurs in a "normal" person when comparing themselves to gifted man. Envy for talent plays a significant role in the formation of such mechanism of social behavior, as negative selection. Negative selection is manifested in restraining social advancement of talented individuals who are envious and the promotion in society of people with mediocre abilities. As a result of this process, the intellectual level of the ruling elites is reduced. This adversely affects the development of society, reducing its overall creativity. The political and economic monopoly is also an obstacle to the promotion of talented people in society. The article also notes that the essence of creativity is not a human adaptation to reality, but the adaptation of reality to man, the transformation.

Keywords: *gifted personality, creativity, catalytic conditions, factors that promote the talent, society, intelligence.*

Постановка проблеми.

Актуальним питанням при дослідженні проблематики розвитку творчої особистості є питання про політико-психологічні та соціально-психологічні каталітичні умови формування і просування таланту у суспільстві. Каталітичними ми можемо назвати ті соціально-психологічні фактори та чинники, які сприяють розвитку креативного потенціалу членів суспільства і роблять креативність важливою рушійною силою суспільного життя у всіх його вимірах – духовному, науково-технічному, інтелектуальному та соціально-економічному.

Завдання дослідження.

Проаналізувати деякі з численних факторів просування таланту в суспільстві або його гальмування, зокрема, такі: феномен негативної

селекції та заздрість як фактори стримування просування талантів, а також політичний та економічний монополізм як чинники стримування суспільної та господарської креативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням соціальних аспектів та чинників креативності у суспільстві присвячені праці Д.В. Ушакова [4], В.М. Петрова [3] та деяких інших авторів. Д.В. Ушаков, зокрема, посилаючись на дослідження західних вчених, констатує, що суспільство, в якому працюють люди з більш високим інтелектом, здатне більш ефективно працювати, виробляти цінну наукоємну інженерну продукцію, яку інші країни з більш низьким інтелектом виробляти не здатні, висуває більш ефективних політичних лідерів [4, с.16]. Щоправда, дослідник не аналізує причин такої ситуації, коли країни, в яких населення відзначається високим рівнем інтелекту та освіти, тривалий час не можуть продемонструвати високої ефективності економічного та науково-технічного розвитку, й висунути талановитих суспільно корисних політичних лідерів. На нашу думку, такі випадки демонструють, що для стимулювання високої науково-технічної, економічної та культурної успішності в суспільстві недостатньо високого рівня індивідуального інтелекту, притаманного значним масам населення. Хоча ця умова в багатьох випадках і необхідна, але, повторимося, вона недостатня. Крім індивідуально-психологічних факторів креативності, мабуть, потрібні ще й об'єктивні соціально-психологічні фактори та специфічні інституціональні умови, які б акумулювали та заохочували креативні зусилля творчих людей в суспільстві, допомагали просуванню таких людей, сприяли їхній вертикальній та горизонтальній соціальній мобільності. Назвемо такі сприяючі умови та фактори каталітично - акумулючими, а несприятливі для масової креативності в соціумі - дисипативно - ентропійними. Деякі з таких факторів ми проаналізуємо.

Основні матеріали і результати дослідження.

Заздрість як фактор стримування просування талантів.

Чинником великої негативної сили, який суттєво гальмує розвиток креативного потенціалу суспільства і заважає соціальному просуванню обдарованої особистості, є *зздрість*. Зздрість є комплексним, амбівалентним психологічним явищем. В ньому одночасно присутні такі суперечливі відчуття, як, з одного боку, захоплення об'єктом зздрості (далі ОЗ), в даному випадку, обдарованою людиною, а з іншого - негативні переживання, пов'язані з відсутністю у себе чеснот, властивих об'єкту зздрості (ОЗ); а також відчуття меншовартості, неповноцінності. Мають місце також конкурентні почуття, що породжуються суперництвом з тим, кому зздять, які парадоксальним, але цілком логічним чином поєднуються з прагненням наслідувати суперникові. У почутті зздрості закладена суперечність між захопленням і ненавистю до ОЗ, що обумовлено незадоволенням нарциса браком чеснот, який він виявляє в собі на фоні ОЗ. Це протиріччя в свідомості мученого зздрістю суб'єкта вирішується іноді радикальним чином, - шляхом усунення (символічного або реального) ОЗ. Класичний приклад цього міститься в легенді про Моцарта та Сальєрі. Словом, якщо суб'єкт не міг або не хотів перевершити іншого шляхом самовдосконалення, він робив це шляхом приниження, деструкції або знищення іншого, щоб у такий спосіб піднятися над ним. Такою соціально-деструктивною поведінкою щодо талантів є остракізм – вигнання за межі соціуму або витіснення на маргінес суспільства.

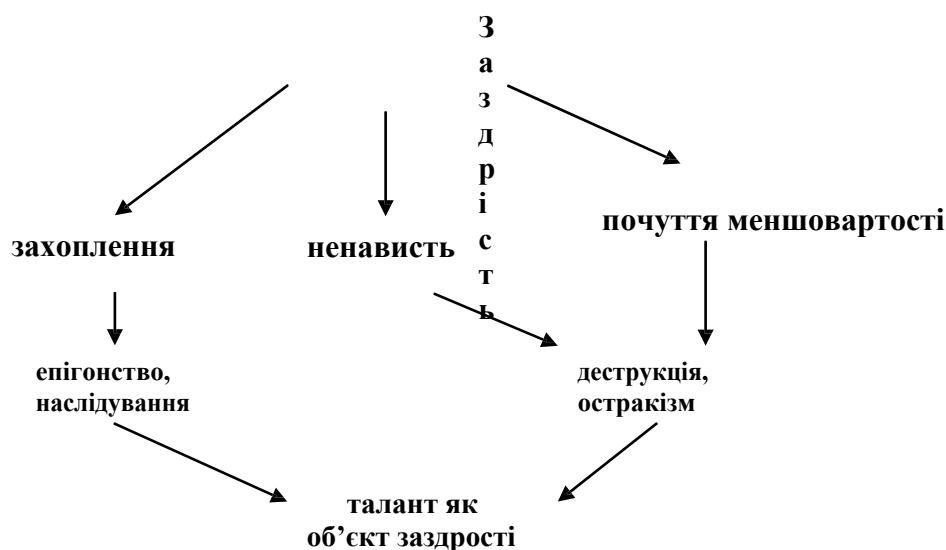
Буває відкритий і «мовчазний» остракізм. Відкритий остракізм, як форма соціального відторгнення видатної особистості, як відомо, набув значного масштабу за часів античності в Стародавній Греції. Яскравим і загальновідомим прикладом є доля Сократа, страченого в Афінах. В інші часи та серед інших народів вигнання своїх геніїв теж мало місце. Саме про це свідчить відоме біблійне прислів'я: "Нема пророка у своїй вітчизні!"

«Мовчазний остракізм» пов'язаний із неявним мовчазним відторгненням талантів оточуючим середовищем, яке не спирається на формальні закони і голосні юридичні процедури, а відбувається непомітно у формі колективної

«мовчазної змови» суспільства проти яскравих і обдарованих людей. Мовчазний остракізм відіграє значну роль у механізмах негативної селекції, про які мова піде нижче.

Іноді необдарований заздрісник обирає інший спосіб ставлення до таланту, не такий деструктивний, він стає *епігоном генія*. Шляхом епігонства, безталанного наслідування творчості обдарованої людини, він уявним чином нібито оволодіває його чеснотами та перевагами. Схематично вищесказане можна представити у вигляді схеми 1:

Схема 1. Заздрість та талант.



Заздрість як перешкода на шляху соціальної творчості. Заздрість в деяких періодах історії може стати могутнім соціально-політичним фактором, який здатен породжувати значні соціальні катаклізми й трансформації. Так, заздрість, яка стає масовим соціально-психологічним почуттям, може призводити до соціального вибуху й революції. Мова йде про заздрість, яка породжена «знизу» і є колективною емоцією «пригнічених» соціальних верств. Це почуття тих, хто не має значної власності, привілеїв та влади до тих, хто їх має і здійснює керування суспільством. В даному випадку, заздрість є також амбівалентним почуттям, яке поєднує в собі захоплення носієм влади і панування, з одного боку, та ненависть до нього як до

монополіста, який сконцентрував у своїх руках всі джерела панування та контролю над благами. Отже, соціальна заздрість розщеплюється на дві складові, дві соціальні емоції: захоплення носієм сили та влади і ненависть до нього. Захоплення силою має своїм джерелом підсвідомі язичницькі патерни, пов'язані із фетишизацією матеріальної сили і могутності, а також із перенесенням власних сил на зовнішні об'єкти та із сприйняттям цих об'єктивованих власних сил як чужих і пануючих над собою. Це амбівалентне почуття у випадку, якщо носій влади демонструє слабкість і доброту (тобто, забирає в підлеглого можливість захоплюватись своєю силою) перетворюється в агресію проти носія влади. І сама ця агресія стає однією з рушійних сил соціальної революції. Раб повстає проти Пана, але не для того, щоб знищити принцип панування і нерівності як такий, а для того, щоб зайняти місце Пана і самому перетворитись із Раба на Пана. Поклоніння силі і владі, яке веде до надмірного ототожнення себе із принципом сили, змушує повсталого Раба підкоритись принципу панування і підкорення, і стати агентом його реалізації в історії, замість того, щоб стати агентом принципу звільнення і розкріпачення. Отже, заздрість, замість того, щоб стимулювати соціальну творчість, веде, кінець-кінцем, до відтворення і репродукції старих соціальних структур.

Феномен негативної селекції. Заздрість до таланту відіграє значну роль у формуванні ще такого механізму колективної регуляції суспільної поведінки, як **негативна селекція**. Негативна селекція полягає у стримуванні соціального просування талановитих особистостей, яким заздять і яких "не пропускають" до вищих щаблів соціального управління та ієрархії. Їх бояться та не приймають, бо вони не передбачувані і "не такі", як усі, а також тому, що на їхньому тлі нарцисичні особистості гостро відчують свою меншовартість. Як писав Пушкін :”Посредственность одна нам по плечу и не странна...” (Євг. Онегін, розд.8). «Середнячки» ж не викликають таких негативних почуттів, тому, що вони не колють очі своїми перевагами. І поряд з такими пересічними особистості почують себе спокійніше. Таким чином,

складається така ситуація, що у процесах масової соціальної мобільності просування талантів стримується, а "середнячкам" відкриваються більш сприятливі умови соціального зростання. В цьому і полягають соціально-психологічні механізми негативної соціальної селекції.

На роль негативного відбору у розвитку етносу звертав увагу видатний російський історик, автор теорії пасіонарності Лев Гумільов. Зокрема, він пов'язував негативний відбір із стадією занепаду, "обскурації етносу". Історик вважав, що на цій стадії "... панує...принцип відбору інший, негативний. Цінуються не здібності, а їхня відсутність, не освіченість, а невігластво, не стійкість у думках, а безпринципність." [2,434]. На думку Гумільова, саме відсутність внутрішньої підтримки в етносі людей творчих і патріотичних визначає загибель етносів. [2, с.293-294].

Отже, заздрість породжує такий ланцюжок соціально-психологічних проявів: **Заздрість → ненависть → деструкція → негативна селекція → усунення обдарованих особистостей від суб'єктної ролі у суспільстві → занепад суспільства.**

Монополізм й проблема просування талантів. Неприятливими для формування влади талановитих людей є умови монополізму. В політиці політичний монополізм може призвести до деяких негативних політичних й політико-психологічних наслідків. В умовах політичного монополізму діє *закон прогресуючої втрати соціально-політичної креативності владних еліт*. Справа в тому, що з приходом кожного нового покоління управлінців до влади в умовах монополізму, рівень ініціативності та креативності управлінців знижується «по прогресуючій». Якщо перше покоління керівників новоутвореної монопольної політичної системи, як правило, мають яскраві креативні якості - то покоління їхніх наступників в умовах монополізму відбирається не за креативними властивостями, а за ознакою виконавськості, конформної покірності. Відповідно, їхній креативний потенціал вже дещо нижче. Вольова сфера, спрямована на виконання наказів та втілення їх у життя, в них, як правило, розвинена, а креативна

інтелектуальна сфера, яка пов'язана із виробленням оригінальних рішень, залишається менш активованою. Отже, креативний рівень другого покоління керівників монопольної соціальної системи стає нижчим, ніж у першого покоління. Відповідно, нове покоління підбирає виконавців із ще меншим, ніж у себе, креативним потенціалом. Взагалі, більшості монопольних політичних систем властива загальна психологічна спрямованість на виконавськість і конформні якості підлеглих. Тому через кілька поколінь з моменту соціальної революції у управлінській еліті в монопольно-ієрархічних системах спостерігаються переважно якості, пов'язані із покірністю і конформізмом. При цьому з часом в керівників вже зникають не тільки креативні психологічні риси, а й, навіть, волюві. Таким чином, середній рівень керівництва, завдяки апаратному відбору виконавців-конформістів і закону прогресуючої втрати креативності, стає настільки низьким, що це починає загрожувати існуванню монопольної соціально-політичної системи. Влада починає вислизати з ослабілих рук безініціативних керівників.

Висновки.

1. Отже, серед соціально - психологічних факторів розвитку і просування талановитої особистості у суспільстві можемо назвати як позитивні фактори, так і негативні. Серед негативних, тобто тих, що заважають становленню таланту, можемо вказати, зокрема, такі: задрість, механізм негативного соціального відбору, монополізм.

2. Сутністю творчого інтелекту є не пристосування людини до дійсності, а пристосування дійсності до людини, перетворення [1, с. 28].

Список використаних джерел

1. Губенко В.І. Знання і перетворення дійсності. / В.І. Губенко – К.: Наукова думка, 1968. – 325 с.
2. Гумилёв Л.Н. Етногенез и биосфера Земли. / Л.Н. Гумилев – Ленинград: Гидрометеоиздат, 1990. – 526 с.

3. Петров В.М. Креативно-инновационное общество: парадоксальные феномены в культуре и демократии и проблемы социальной и научной политики // Творчество: от биологических оснований к социальным и культурным феноменам / Под ред. Д.В. Ушакова. / В.М. Петров - М.: Изд.-во «Институт психологии РАН», 2011. – 736 с. – С. 563-581.

4. Ушаков Д.В. Творчество как источник общественного прогресса // Творчество: от биологических оснований к социальным и культурным феноменам / Под ред. Д.В. Ушакова. / Д.В. Ушаков – М.: Изд.-во «Институт психологии РАН», 2011. – 736 с. – С. 13-20.

References transliterated

1. Hubenko V.I. Znannya i peretvorennya dijsnosti. / V.I. Hubenko – K.: Naukova dumka, 1968. – 325 s.

2. Humylev L.N. Etnohenez y byosfera Zemly. / L.N. Humylev – Lenynhrad: Hydrometeoyzdat, 1990. – 526 s.

3. Petrov V.M. Kreatyvno-ynnovacyonnoe obshhestvo: paradoksalnie fenomeny v kulture y demokratyy y problemi sotsyalnoj y nauchnoj polityky // Tvorchestvo: ot byolohycheskyykh osnovanyj k sotsyalnim y kulturnim fenomenam / Pod red. D.V. Ushakova. / V.M. Petrov - M.: Yzd.-vo «Ynstytut psyxolohyy RAN», 2011. – 736 s. – S. 563-581.

4. Ushakov D.V. Tvorchestvo kak ystochnyk obshhestvennoho prohressa // Tvorchestvo: ot byolohycheskyykh osnovanyj k sotsyalnim y kulturnim fenomenam / Pod red. D.V. Ushakova. / D.V. Ushakov – M.: Yzd.-vo «Ynstytut psyxolohyy RAN», 2011. – 736 s. – S. 13-20.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2016 Gubenko Aleksandr Vladimirovich
Губенко Олександр Володимирович

Отримано: 25.02.2016

Відрецензовано: 07.03.2016

Опубліковано: 15.03.2016